

# KUDÜS KAMAME / KIYAMET KİLİSESİ (ST. SEPULCHRE): MEZHEPLERİN BİRARADALIĞI-MEKANIN PARÇALANMASI

Oya Şenyurt



**Özet:** Hıristiyan mezheplerinin dinsel temsiliyetinin, Kudüs Kamame kilisesi içinde mekansal temsiliyete dönüşmesine ait bulgular; plan ve mekan kullanım biçimleri üzerinden incelenmektedir. Osmanlı yönetiminin kilisedeki ibadet mekanlarının kullanımına yönelik düzen getirme ve bütünsel hakimiyet kurma çabalarına karşılık, kilisede ortaya çıkan kaos ve mekansal parçalanma bu çalışmada tartışılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Kaos, Mekanın Parçalanması, Kamame / Kiyamet Kilisesi, Hıristiyanlık.

????????????

**Abstract:** The findings which transformation from religious representation of Christian denominations to space representation in Kamame/St. Sepulchre Church are discussed on plan and the styles of space using. In this study, occurring chaos and religious fragmentations in church against Ottoman administration efforts to set rules and control on using of worship spaces are discussed..

**Keywords:** Chaos, Fragmentations of the Space, Kamame/St. Sepulchre Church, Christianity.

Kamame (Kıyame) kilisesi<sup>1</sup> ve Hıristiyanlığın daha pek çok alanı, 20. yüzyılın başında “semavi mekan” olmaktan çıkarak siyasi çekişmelerin yaşandığı “dünyevi mekan”lar haline dönüşmüştür.<sup>2</sup> Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde Hıristiyan-İslam karşıtlığı ve uzlaşmazlığının önüne geçen Kamame kilisesindeki Hıristiyan mezhep kavgaları batılı güçlerin “dini himayeleri”nden kaynaklanan nüfuz rekabetini mekana yansıtmıştır. Kamame kilisesindeki mezhepler arasındaki gerilimin gerisinde, batılı devletlerin sahiplendiği grupların birbirleriyle etnik köken çekişmesine dönüşen yönleri dini mekanın siyasallaşmasını sağlamaktadır. Her bir mezhep grubu, kimi zaman arkasında destek gördüğü batılı devletlerin temsilcileri gibi mezhep ayrılıklarının getirdiği dini algılayış farklılıklarının yarattığı sorunlu karşılaşmaları bir tarafa bırakarak, kilise mekanını bir devletin varlık gösterdi-

<sup>1</sup> Müslümanlar ve yerli Hıristiyanlar tarafından Kıyame ve dünya Hıristiyanları tarafından Saint Sepulchre adı verilen kilise, Hz. İsa'nın kabri kabul edilen yerin üzerindedir. Kıyame, öldükten sonra dirilmek anlamına gelmektedir.

<sup>2</sup> Kudüs 1850-1948 Osmanlılardan İngilizlere: Ruhani birliktelikle siyasi yırtılma arasında, Haz. Catherine Nicault, Çev. Estreya Seval Vali, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 13.

ği toprak parçası gibi görmekte, mekan içinde sınır genişletme fikrini sonuna kadar sürdürmekteydi.

Mezhepler sakinleşmiş “*tarikat*” olarak tanımlanır ve itiraz edip duran etkin grup olmaktan çok kurumsallaşmış bir organdır.<sup>3</sup> Dinlerdeki mezhep ayrımlarının zaman içinde yaygınlaşması farklı ideolojilerle dinlere bakan kişilerin gruplar halinde ayrışmasına neden olmuştur. Bilindiği gibi, dünya tarihini etkisi altına alan tek tanrılı dinler Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet’tir. Bu üç din Ortadoğu’da ortaya çıkmış ve her biri diğerini etkilemiştir. Ortadoğu’nun din ve mezhep ayrımı açısından en etkili noktasının Kudüs olduğunu, Hıristiyan ve Yahudiler için kutsallığı tartışılmaz bir kent kabul edildiğini hatırlatmaya gerek yoktur. Müslüman Osmanlılar için beş kutsal kentten üçüncüsü olan Kudüs<sup>4</sup>, çok dinli ve mezhepli kent dokusu ile tüm dünya kentleri arasında farklılık yaratmaktadır. Aslında Şam vilayetinin küçük kentlerinden biri olan Kudüs, bulunduğu bölgede stratejik açıdan büyük bir öneme haiz değildi. Bununla birlikte, Osmanlı yönetimi tarafından Kudüs surlarının yeniden inşası “feshedilen Memlûk saltanatı ile muzaffer Osmanlı devleti arasındaki ayrımı” ifade etmenin bir yolu olarak düşünülmüş olmalıdır. Kentin dört tarafını sınırlayan kuvvetli surlar, bugün bile Kudüs kentindeki dört yüzyıllık Osmanlı hakimiyetinin en canlı mirasıdır.<sup>5</sup> İslamiyet’in temsiliyeti kubbe, minare, batı tarzında veya soğan biçimindeki karakteristik Moskova çan kulelerinin karmaşasının yanı sıra, giysiler kentte ilginç bir şekilde yan yana gelmektedir.<sup>6</sup> Bu tip farklı dinlerin ve milliyetlerin biraradalığı kentin görsel imajının renkli tarafını oluşturmaktadır. Ancak, kentin giyim ve mimari ile temsiliyetinin çok sesliliği yakından incelendiğinde, hem dinler arasındaki anlaşmazlıklar hem de aynı dine mensup farklı mezheplerin anlaşmazlıkları genel karışıklığın sebeplerini oluşturur.

Bu makalede, mekan ve zaman seçimi yapılarak, Ortadoğu’daki “*kaos*”<sup>7</sup> ortamının merkezini temsil eden Kudüs’ün, Hıristiyan varlığını en etkili biçimde ortaya koyan Kamame kilisesi incelenecektir. 19. yüzyılda Hıristiyanlara ait mezheplerin “*biraradalığı*”nı sağlayan, ancak yaratılan “*kaos*” ortamında bütün-

<sup>3</sup> Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, Kırmızı Yay., İstanbul 2008, s. 594.

<sup>4</sup> Sözelimi Bursa geleneğinde Ulu Camii’ye “Makam-ı Hâmis” (beşinci makam) derler: Mekte, Medine, Kudüs ve Şam’dan sonra “beşinci mukaddes yer” anlamına gelir. Bkz. Kuban, Doğan, *Osmanlı Mimarisini*, YEM, İstanbul 2007, s. 138.

<sup>5</sup> Avcı, Yasemin, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix, Ankara 2004, s. 37.

<sup>6</sup> *Kudüs 1850-1948 Osmanlılardan İngilizlere: Ruhani birliktelikle siyasi yırtılma arasında*, Haz. Catherine Nicault, Çev.:Estreya Seval Vali, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 16.

<sup>7</sup> “*Kaos*” kelimesi burada Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi’ndeki ikinci anlamı olan, büyük düzensizlik, kargaşa, genel karışıklık anlamında kullanılmaktadır.

leşemeyen mezhep gruplarının yansması olarak; konu “mekanın parçalanması” metaforu üzerinden ele alınacaktır.

### ***Mekansal Kaosun Başlangıcı***

Kudüs, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi grupların yer aldığı bir kent olarak; kuşkusuz farklı dinlerden kişilerin biraradalığını sağlamaktadır. Bir arada olma hali ibadet ve inanış biçimleri açısından karışık bir düzen kurgusu sağlamış olsa da benzerliklerin yarattığı karışıklığın, farklılıkların yarattığından daha etkili olduğunu düşünmek pek yanlış olmaz. Diğer bir deyişle, dinsel alanlarda bir dinin mezhepleri içindeki ibadet biçimlerinin gerektirdiği mekan kullanımları eğer bir kilise mekanı içinde gerçekleşecekse hiç kuşku yok, pek çok dinin bir arada ibadet yapacağı bir mekandan –ki, mekânın ne olacağı bile pek önemli değil, kilise, cami, havra vs.- çok daha fazla ayrışmalara sahne olacaktır. Sebep, kuşkusuz kutsal olana sahip çıkma kavgası, aynı kutsala kimin sahip olacağı konusundaki çatışma ve gerilimden kaynaklanmaktadır. Kutsal olanın farkındalığı ve birkaç mezhebin aynı kutsala sahip çıkması, yaratmayacağı kadar çok karışıklık yaratacaktır. Bu bakış açısından hareketle, Osmanlı’nın Kudüs’ü ele geçirdiği Yavuz Sultan Selim zamanından bu yana, Hıristiyan mezheplerin kimi kutsal alanlar üzerinde hak iddia etmelerinin ardı arkası kesilmemiştir. Kamame kilisesi Hıristiyanların ibadet yaptıkları bir mekan olarak söz konusu anlaşmazlıklara sahne olmuş ve çöküşüne kadar sürekli çözüm içinde yer alan Osmanlı’ya ait bir mimari noktayı temsil etmiştir.

Kilisenin 4. yüzyıldaki planı Bizans’ın bazilikal kiliseleri biçimindedir ve temelde iki yapıdan oluşur. Dış avlu, bazilika, bazilikanın Hz. İsa’nın 12 sütunla çevrili mezarının olduğu absid bölümü ve gerisinde devam eden bir başka avlu<sup>8</sup>. Haçlılar 1099 yılında Kudüs’ü ele geçirdikten sonra, Müslümanların aksine, Latinler dışındaki tüm Hıristiyan ruhanileri afaroz ederek, Kamame kilisesine girmelerini ve ibadet etmelerini yasakladılar. Daha sonra Kamame kilisesini tamir etmeye başladılar. Kilise içinde bulunan binaları olduğu gibi bırakarak, mabedlerinin hepsini bir tek kilisede topladılar. Anastasisi kilisesi, Şehitler kilisesi ve diğer mabedleri birleştirdiler. Daha sonra mezarın doğusunda, Nısfı’ d Dünya (Dünyanın yarısı) kilisesini inşa ettiler ve çanlar için bir burç yaptılar. Böylece Kamame çeşitli mabedleri içinde toplayan kiliseler grubu haline geldi. 1106 yılında kiliseyi ziyaret eden Rus başrahip Kamame kilisesinin dairesel yapıda ve sütunlarla çevrelenmiş “açık bir kubbesi” olduğunu söylemektedir. Evliya Çelebi ise 1672 yılında yapıyı gezdiğinde, büyük kapının Latin-

<sup>8</sup> Roth, Leland M., *Mimarlığın Öyküsü*, Çev. Ergün Akça, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 343.

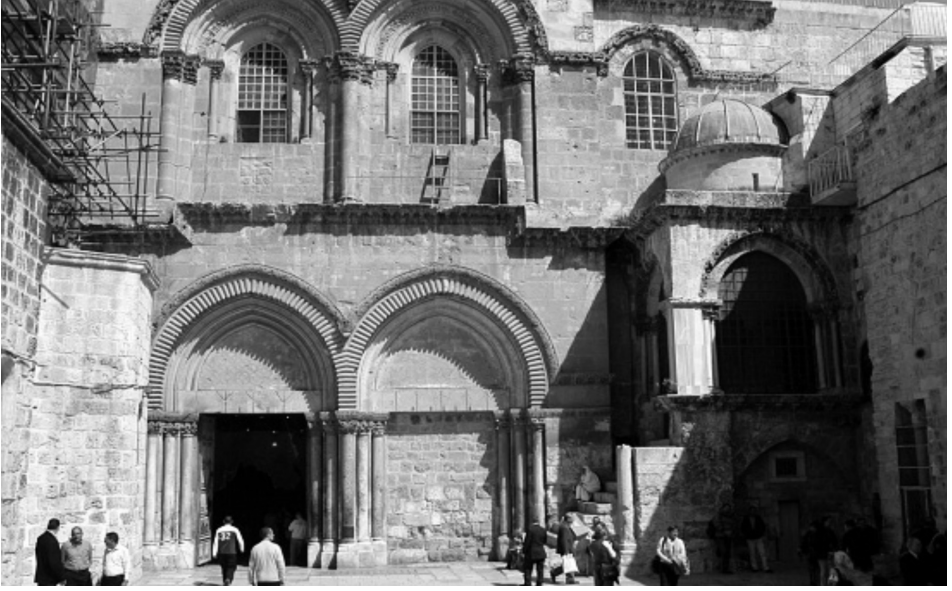
lerin, kilisenin kuzey bölümünün Ermenilerin, batı yönündeki kubbenin, güney kısmının Rumların sorumluluğunda olduğunu yazar.<sup>9</sup>

Büyük olasılıkla, son şeklini ortaçağdaki Haçlı müdahalelerinden sonra alan Kamame kilisesinin o dönemdeki planına ait bilgi bulunmamaktadır. Ancak, bugün kilisenin planının, daha önce sözü edilen 4. yüzyıldaki Bizans bazilikal kilise tipiyle uzaktan yakından ilgisi kalmamıştır. Dış avlu ve içteki avlunun yok edildiği, doğu ve batıda olmak üzere çift absidli ve tek transept kollu bir kilise planı ile yapının Bizans kilisesi olduğuna dair fikir yürütmek olanaklı değildir. Haçlıların fethi sırasında, Ortodoks Bizans'ın kilise planı bir tarafa, kilisede görev yapan papaz sınıfı da yeni Kudüs Latin Krallığı'nın desteğiyle, Katolik papaz sınıfıyla değiştirilmiştir. C. Nicault'a göre, kutsal mekanların neredeyse tamamıyla Haçlılar tarafından "gaspi" kendini mimaride göstermektedir. O dönemde yeniden düzenlenen ve büyütülen Hz. İsa'nın kabrinin bugünkü görüntüsü ile birçok askeri ve sivil yapı duruma şahitlik eder.<sup>10</sup> Bununla birlikte, kilise bugün, ortaçağda Avrupa'daki haç yolunu oluşturan Katolik grupların ortaya çıkardıkları kilise planlarıyla da benzerlik göstermez. Kuşkusuz, yapıya sonradan kutsal olduğu düşünülerek ilave edilen azizlere ait mezar yerlerinin varlığı, planda mekan kaymalarına yol açmış olabilir. Anlaşılabileceği gibi, Hz. İsa ile başlayan süreç, zaman içinde aziz ve azize olarak kabul edilen ilk din azizlerinin bulunduğu yere kilise inşa edilmesiyle devam etmiştir. Bu tip kiliselerin planları, haç kiliseleri olmaları açısından önemli bir değişim ve farklılık göstermiştir. Avrupa'da da örnekleri olan sözkonusu düşünce biçimiyle inşa edilen kiliselerden Sainte-Foy dikkat çekicidir. 303'de 12 yaşında şehit olan Hristiyan Sainte-Foy isimli kızın kemikleri başka bir yerde ölmesine rağmen 9. yüzyılda bir keşiş tarafından çalınarak Conques'e getirilmiştir. Altın mahfaza içinde bulunan kemiklerin üzerine Conques'de kilise inşa edilmesi fikri de, Hz. İsa'nın öldüğü yere kilise inşa edilmesi fikriyle benzerlik gösterir. Hatırlatmak gerekir ki, bu kiliseler Katolik mezhep anlayışına bağlı olarak tek mezhep inananlarının yılın belirli dönemlerinde kiliseyi sağlıklı biçimde ziyaret etmelerini sağlamak için planlanmıştır.

Diğer bir deyişle, kutsal emanetlere yönelik büyük ilgiden dolayı olağan kilise hizmetlerinin yürütülmesinde sorunlar yaşanması ve hacı kalabalığının yolunun bu kilisede çalışanlarla kesişmesi sebebiyle iki mekan kabuğunu oluştur-

<sup>9</sup> Demirkol, Erdem, *II. Abdülhamid Döneminde Kudüs'te Kilise İmar ve İnşa Faaliyetleri*, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 41-42.

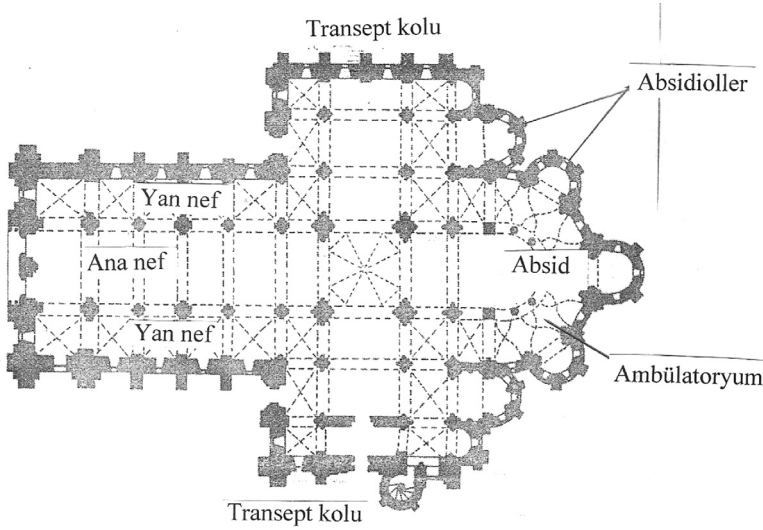
<sup>10</sup> *Kudüs 1850-1948 Osmanlılardan İngilizlere: Ruhani Birliklikle Siyasi Yırtılma Arasında*, Haz. Catherine Nicault, Çev.:Estreya Seval Vali, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 170.



*Kamame kilisesinin ana giriş kapısı, sağdaki kubbeli bölüm Franklara ait şapel. Yapıda Romanesk üslup cephe özelliklerine ait izler, pencere ve kapı kemer yapım usulünden okunabilmekte (<http://www.sacred-destinations.com>)*

ması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yan neflerden mekana dahil olan hacılar, yan nefi takip ederek, kilisenin transept kollarını gezmekte, ana absidin genişleyerek koro mekanı olması dolayısıyla arkada yer alan eğrisel koridoru (ambülatoryum) katederek, yan nefler üzerinden kilise ziyaret turunu tamamlamaktaydılar. Hacıların dolaşımını sağlayan kilise gezme turu, kilisede ibadetlerini yapan rahipleri ve keşişleri rahatsız etmeden mekanı terk etmeyi sağlayan ve ortaçağın kilise mimarisine yeni bir soluk getiren plan çözümlemesiydi. Kiliselerde transept sayısı arttırılabildi. Ayrıca, doğu absidleri de azizlerin kemiklerinin ve eşyalarının saklanan parçalarının sergilendiği mekanlara dönüşebilirdi. Söz konusu mimari çözümler kendisinden sonra gelen Gotik üslubu da etkilemiştir. Ortaçağ Avrupasının hacıların Avrupa'da kemikleri ve kutsal eşyaları için yapılmış kiliseleri gezmesi, söz konusu plan biçimiyle sağlanırken, Kudüs Kamame kilisesinin formu, yapıldığı dönemin Romanesk<sup>11</sup> etkilerinin arayışları açısından bazı noktalarda araştırmacıyı sonuçsuzluğa götürebilmektedir.

<sup>11</sup> Romanesk üslup: Avrupa'da 7. yy ile 13. yy. arasında gelişen mimari üslup. Hemen hemen tüm örnekleri dinsel yapılardır. Bkz. Sözen, Metin ve Tanyeli Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 4. B., İstanbul 1996, s. 203.



*Sainte-Foy Kilisesi: Katoliklere ait bir Romanesk Kilise'nin bölümleri*

C. Nicault'un Haçlı seferlerinin sonucunda kiliseyi gasp eden Katoliklerin getirdiği mimari değişikliklerden hoşnutsuz tavrı, 1919 yılında G. Jeffery'nin Cambridge Üniversitesi tarafından yayınlanan kitabında büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. 20. yüzyılın başında kiliseyi inceleyen Jeffery, genel plan özellikleri, dekoratif mimari detaylar ve bozulan heykellerin 12. yüzyılın orijinal yapısından olduğunu tespit eder. Daha önceki zamanlara ait "muhteşem" mozaiklerin bulunmadığını yazan Jeffery, rotonda<sup>12</sup> ve doğu absidinin "Turko-Greek" tarzında inşa edildiğini belirtir.

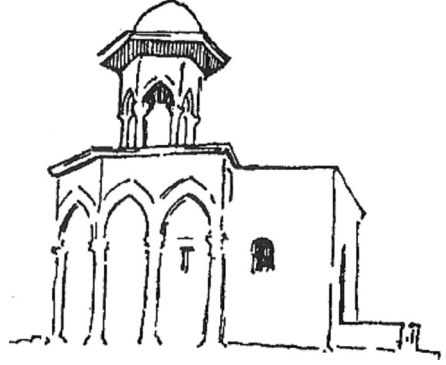
Jeffery'nin söylemlerine göre: "Kilisenin 1808 yılı yangınından önceki eski resimlerinden anlaşıldığı gibi, rotondanın üstünü örten çatı konik biçindedir. (...) 1808 yangınından sonra kubbe yeniden inşa edilmiş ve muhtemelen Kamame Kilisesi'nin çok yakınındaki Kubbet-ül Sahra'nın ahşap çatısına çok benzeyen tarzda yapılmıştı. Doğulu yapıcular, büyük ölçekli bir alanın tümüyle ahşap çatıyla kaplanmasında önemli bir marifet göstermişlerdi (!). Binanın yeniden inşası oldukça fakirdi<sup>13</sup> ve bu dönemde inşa edilen bilindik cami yapılarıyla yakın benzerlik göstermekteydi. Yararcı ve sanat yönü olmayan bir yapım usulü vardı. Eski triforyum (galeri), doğulu seramoniler esnasında seyircilerin güvenliği ve aynı zamanda Ermeniler ile Latinlerin adet hük-

<sup>12</sup> Rotonda: Dairesel planlı her tür Roma yapısının genel adı. Sözcük erken Hıristiyan yapıları için kullanılmıştır. Bkz. Sözen, Metin ve Tanyeli Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 4. B., İstanbul 1996, s. 204.

<sup>13</sup> "Fakir" (poor) kelimesi burada gösterişsiz anlamında kullanılmış olmalıdır.

münde olan gece ibadetleri için düzenlenmişti. Hıristiyanlar, Türk yöneticilerine (Osmanlı yönetimi) kubbenin yeniden inşasına öncelik verecekleri için söz vermişlerdi. Ancak, şüphesiz bir sürü sınırlama ve düzenleme ile yapımı gerçekleştirmişlerdi (...)<sup>14</sup>

*Kabrin 16. yüzyıl sonlarında Fransiskenler tarafından tamirinden sonraki durumuna ait bir çizim, kubbenin konik çatısı ve strüktürü hakkında bilgi vermektedir (Jeffery, 1919, s. 6)*



G. Jeffery, kilisenin doğu absidinin 1808 yangınından sonra gerçekleşen 1810 yılındaki tamirinin eski tasarıma saygı gösterilmeden tümüyle yeniden inşa olduğunu ifade etmektedir. Kilisenin Romanesk dönem özelliklerini ortaya koyan herhangi bir mimari detay ve karakterinin olmadığını ileri süren Jeffery, özellikle bu ortaçağ yapısının güzelliğini ve orijinalliğini, içinde olduklarında hatırladıkları zaman, izleyicilerin üzerinde iç karartıcı etki ("*depressing effect*") yaratıldığını öne sürer. Bu savını "*çirkin*" daire kesitli pilastrların<sup>15</sup> büyük kesitlerinin, içerisinin boyutlarını açığa çıkarmayı engellediğini ve merkezi anıtı "*bodurlaştırmaya*" hizmet ettiğini söyleyerek desteklemektedir. Gerçekte, Kamame kilisesinin ortaçağa ait mimarisini göklere çıkaran bir sürü söylem dizisi içinde hazırladığı kitabında, kilisenin paylaşımına açılmasıyla birlikte (C. Nicault'un tersine), mimarisindeki eksen kaymasından fazlaca rahatsız olduğu görülmektedir. Aslında, ne G. Jeffery'nin söylemleri, ne de kitabının yayını şans eseri gerçekleşmemiştir. Kitap, 1917 yılı Aralık ayında Kudüs'ün İngilizlerin eline geçmesinden yaklaşık bir yıl sonra yayınlanmıştır. Dört yüzyıldan beri Türk, çok daha uzun zamandan beri de Müslüman olan şehir, Haçlı seferleri süresi hariç bırakılırsa ilk kez Avrupalı ve Hıristiyan bir gücün egemenliği altına girmiştir ve kitaptaki söylemlerde bu bakış açısını, Haçlı seferleri sonucu ortaya çıkan

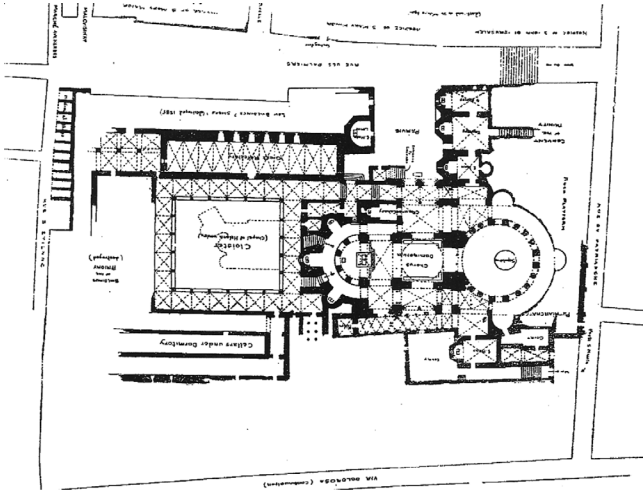
<sup>14</sup> Alıntı metindeki parantez içinde ünlem ifadeleri bana aittir. Jeffery'nin alaycı tutumuna işaret etmek için yapılmıştır.

<sup>15</sup> Pilastr: Bir bölümü duvara gömülmüş ayak, gömme ayak. Pilastr zamanla taşıyıcı olmaktan uzaklaşarak bir süsleme ögesi durumuna gelmiştir. Bkz. Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, YEM Yay., 5. B., İstanbul 1993, s. 357.



Soldaki büyük mavi kubbe Hz. İsa'nın kabrini örtmekte, sağdaki daha küçük mavi kubbe ise Rum-Ortodoks'lara ait bölümin üstünü örtmektedir (<http://www.sacred-destinations.com>)

Avrupa mimarisini överek destekler niteliktedir. Protestanlığın bir kolu olarak görülen Anglikan kilisesini destekleyen İngiltere'nin bir vatandaşı olarak Jeffery'nin, Katolik Haçlıların ortaya çıkardığı mimari formları savunması işin bir başka ilginç boyutu, bununla birlikte Romanesk mimarinin etkilerinin ortaçağda Protestanlık öncesi Avrupa toplumunda yarattığı yeknesaklık, Hıristiyan mimarisini yaratan atalarına ihanet etmemesini de anlamlı kılmakta.



1864 yılında hazırlanmış Ordnance Survey Plan'a göre, 1150 yılındaki inşadan kalan izleri içeren kilise ve çevre yapılarının planı (Jeffery, 1919, s.73)

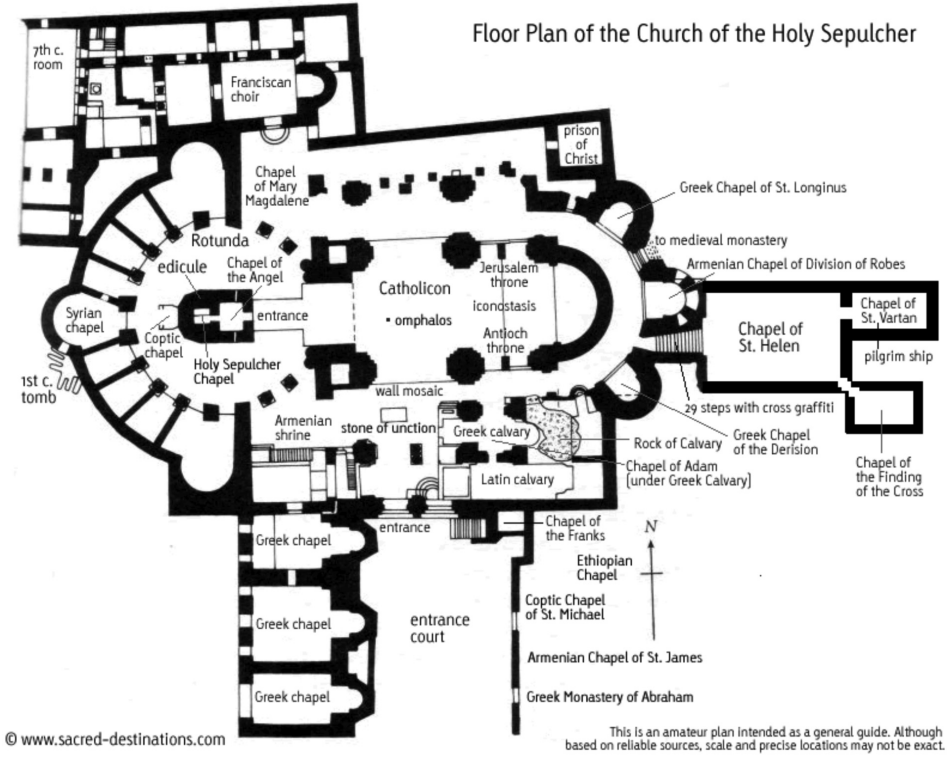


Jeffery'nin sivri söylemlerinin eleştirisi bir tarafa bırakıldığında, Osmanlı yöneticilerinin cami kubbeleri temsiliyeti ile mekandaki kaotik ortamda önemli bir siyasi temsiliyet üstlendikleri dikkat çeker. Jeffery'nin, Osmanlı camilerindeki yapı ögesi olan kubbeyi, Osmanlı'nın mimari temsiliyetine dönüştürmesi, yapıcılarını her ne kadar doğulu Hıristiyanlar olsa da, Osmanlı temsiliyetini öne çıkaran bir yaklaşımla inşa faaliyetlerinde bulunmaları ve temsiliyetlerini Osmanlı'nın temsiliyeti ile ("*Turko-Greek*") var etmelerinden rahatsızlığı açıkça okunabilmektedir<sup>16</sup>.

1864 yılında hazırlanmış Ordnance Survey Plan'a göre Kamame kilisesi, doğu ve batı olmak üzere iki absidi, Bizans kiliselerinde görülen Ortodoks geleneğe ait dış avlu ve birbirine eşit olmayan transept kolları ile mezhep karışıklığının getirdiği plan karışıklığını yansıtır. Kiliseye eklenendirilen diğer yapılar ise planı daha da karışık hale getirmiştir. Kamame kilisesinin bugün ulaşılabilen planı oldukça detaysızdır.<sup>17</sup> Ancak, yapının bugün ortaya koyduğu kontrlar planın Romanesk dönem özelliklerine ait sadece bulanık izler taşır. Bu izlerden hareketle, transept kollarındaki küçük absidiollerin varlığını ifade etmek gerekecektir. Ana hatlarıyla, Latin haçı planına sahip kilise kutsal bazı mekanların plana dahil edilmesiyle ana formunda bazı değişimler yapılmasına maruz kalmış gözükür. Bununla birlikte, kilise planındaki karışıklığın, kilisenin ana bölümlerinin ve özellikle de absidiollerdeki karışıklığın bu mekanlar için hak iddia eden mezhep gruplarının sonu gelmez isteklerinin ve kilise mekanlarındaki anlaşmazlığın yarattığı kaosu, kilise planına yansımaları olarak değerlendirmek gerekir. Öncelikle, her bir transept kolu farklı mezhep ve etnik kökenden grupların kullanımına bırakılmıştır. Bu açıdan, daha önce emsal olarak gösterilen Sainte-Foy kilisesindeki tek mezhep kullanıcısının şekillendirdiği kilise formundan çok şey kaybetmiştir. Kilisenin sadece Katolik mezhebine sahip batılılara açık olmaması, Katolik, Ortodoks, pek çok doğulu ya da batılının kiliseyi ziyaret etmesi nedeniyle, Katolik ya da Ortodoks kiliselerinin plan formundaki mimari disiplinden çok şey kaybetmiştir. Bugün, bir kilise planında var olan nef, transept gibi mekan bölümleri yeterince algılanmamaktadır. Hacıların dolaşımını kolaylaştıran yan nefler ve transept kolları büyük ölçüde farklı mezhepler tarafından kontrol altında tutulan mekanlar haline dönüşmüştür.

<sup>16</sup> Jeffery, George, *A Brief Description of the Holy Sepulchre Jerusalem and Other Christian Churches in the Holy City*, Cambridge at the University Press, 1919, s. 71-72, 77-79, 82.

<sup>17</sup> Bkz. <http://www.sacred-destinations.com>, Erişim: 25.09.2011



*Amatör bir planda yapının bugünkü durumu (<http://www.sacred-destinations.com>)*

### ***Kamame Kilisesi: Kaos ve Düzen Açmazında Mekanın Parçalanışı ve Bütünlüğü***

Her bir mekan ayrı ayrı deneyimlenme serbestliğini de kimi zaman hacırlara tanımamaktaydı. Sözgelimi, Ermenilerin Frenk rahiplerin ibadetine müdahale ettikleri ve bu durumun Osmanlı'ya Frenk rahipler tarafından şikayet edildiği bilinmektedir. Bunun üzerine 29 Z 1254 / 15 Mart 1839'da her milletin ellerindeki fermanlar gereğince ziyarete hakkı olduğu ve Kamame kilisesinin kimseye temlik edilmediği hakkında bir Hatt-ı Hümayûn hazırlanmıştır.<sup>18</sup> Söz konusu şikayetler kuşkusuz bu örnekle sınırlı değildir ve kilise mekanlarının çeşitli mezhep grupları tarafından ziyaret edilmesi diğer mezhep gruplarının tepkisini çekmektedir. Daha geç bir örnekte, kilisede ayın sırasında Ermeni ra-

<sup>18</sup> BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HAT., Dosya no: 772, Gömlek no: 36206.

hiplerin Rumlara saldırıda bulunmaları üzerine Rum ve Ermeni papazları arasında kavga çıkması da<sup>19</sup> davranış sınırlarının mekan sınırları gibi aşılabilir olduğunun göstergesidir. Ya da, kilisede ayin yapan Rum, Latin ve Ermenileri rahatsız eden Kıptilerin durumu buna örnektir.<sup>20</sup> Farklı mezheplerden hacıların ayin yapmaları sırasında ortaya çıkacak karışıklık zamanın parçalanması ile engellenmeye çalışılmıştır. Mekanın bütüncül kullanımı sadece zamanın parçalanarak kullanılmasıyla gerçekleşmekteydi. Paskalya mevsiminde Rus piskoposu ve cemaati, Latinlere mahsus gecede Kamame kilisesinde ayin yapmak istediğinde, karışıklığın çıkmaması için ayrı cemaatlere, ayrı ayrı vakit tayin edilmesinin uygun olacağı Osmanlı yöneticileri tarafından bildirilmişti.<sup>21</sup>

Kuşkusuz, mekan kullanımı mezheplere bağlı olmakla birlikte, kural koyucu Osmanlı idarecileri de kilise mekanının parçalanarak kullanılmasında önemli bir etkendi. Mekanın parçalanarak kullanılmasına izin verilirken, Hıristiyan dininin bütünlüğü açısından tek bir mezhep grubuna da öncelik vermeme konusunda temkinli davranılmıştır. İlginç bir biçimde, kilise mekanı ve din; mezheplere göre bölümlenmişken, sorunsuz biçimde anlaşmaları için bütünselliklerinin sağlanması kaosa zemin hazırlamaktaydı. “*Bütünsellik, biraradalık ya da bütünleşme*” tahmin edilenin aksine sorunların daha fazla artmasında önemli bir etkendi. Kamame ve Beytüllahim kiliselerinde çıkan kavgalar, kiliselerdeki hakimiyet alanlarıyla ilgili olarak çıkarılmıştır. Kavgaların engellenmesi için çoğunlukla, Müslümanların dahil edildiği denge ortamları yaratılmış ve Kamame kilisesinin anahtarları Müslümanlara verilmiştir.<sup>22</sup> Yüzyıllar boyunca kutsal mekanlar için yapılan mücadelede, kiliseler arasındaki öncelik hakkı kavgaları, hızla Hıristiyan-İslam ilişkilerinin önüne geçmiş, sonra da batılı güçlerin dini himayeleri arasındaki nüfuz rekabetlerinin içine çekilmiş ve doğu meşalesinin unsurlarından biri haline gelmiştir.<sup>23</sup>

Sınır genişletme isteği ve mekansal parçalanma, etnik köken ve mezheplerin birbirlerinin mekanlarına müdahale etmelerine tahammülsüzlüğü veya kendilerine ayrılan alanda ayin sırasında sabote edilmelerine sebep olmaktaydı. Bununla birlikte, mimarlığın, üslup, dini mimari, etnik kökenlerin simgeleştiği bir mimari eğilimle tanımlanamayacağı bir ortam söz konusuydu. Bu durum, onarımın ya da inşaatların yapının mimarisine katkı sağlaması çabası değil, tümüyle onarım işini üstlenmenin getirdiği prestij ve onarılan bölgenin ya da izdüştü-

<sup>19</sup> BOA., Y.A.HUS., Dosya no: 324, Gömlek no: 64.

<sup>20</sup> BOA., Y.MTV., Dosya no: 297, Gömlek no: 24.

<sup>21</sup> BOA., HR.MKT., Dosya no: 277, Gömlek no: 74.

<sup>22</sup> Demirkol, Erdem, *a.g.e.*, s. 49.

<sup>23</sup> Nicault, Catherine, *a.g.e.*, s. 174.

münün kullanım hakkını kazanmaya yönelik pragmatist bir bakış açısına neden olmaktadır. Şöyle ki; daha önce de söz edildiği gibi, 1808 yılında Kamame kilisesinde çıkan yangın sonrasında Osmanlı hükümdarlarıyla ilişkileri Latinlere göre daha iyi olan Rumlar, Rusya'nın desteği ile tek başlarına büyük kubbenin onarım imtiyazını almayı başarmışlardır. Böylece mimarisi kısmen Haçlılar zamanına dayanan Kamame kilisesinin başlıca bölümlerinde hak sahibi olmuşlardır. Bu onarımı fırsat bilerek yapının merkezi bölümünün tamamını kendilerine ayırdılar.<sup>24</sup> Bununla birlikte, Kamame kilisesinin transept kollarından biri bugün tümüyle Rum-Ortodoks cemaatin şapeli olarak kullanılmaktadır. Kilise mekanının hiyerarşik ayrımı ile Ermenilerin alt kolu sayılan Süryanilerin ve Kıptilerin kilise içinde mekansal bölünmeleri, kilisenin her bir alanında Katolik ve Ortodokslara göre daha küçük mekanlar tanımlamaktaydı. Kıptilerin Kamame kilisesi içinde Hz. İsa kabrine batı yönünden bitişik küçük bir kiliseleri bulunmaktadır. Süryanilerin ise "Yusuf Nikodimus" isimli küçük bir mabedleri vardır.<sup>25</sup>

Tüm bunlara rağmen isim konmuş mekanların kullanımında sorun yaşanmadığı anlarda, kilise planında tanımsız alanların varlığı sorun yaratmaktaydı. Hol, merdiven gibi, yapıda mekanları bağlayan söz konusu geçiş alanlarının kullanımı ciddi tartışmalara neden olmuştur. Bir merdivenin temizliği ya da pencerenin tamiri mülkiyet peşinde koşan, maddeci bir ortamın yansıması gibidir. Bu tip mücadeleler, manevi dünyanın getirdiği barış yoluyla sorunları çözümlene biçiminden uzaklaşarak, din adamlarının birbirlerini öldürme noktasına geldiği, güç ve iktidar hırsının sonuçlarıdır. Bununla birlikte, Hıristiyanlık'ta kilisenin ortaya çıkışı, Hz. İsa'dan yaklaşık dört yüz yıl sonra, imparator Konstantin dönemine rastlamaktadır.<sup>26</sup> Uzun bir süreçten sonra ibadet mekanının keşfedilerek, sonradan inşa edilmeye başlayan kiliseler üzerinde Hıristiyanların sahiplik kavgası için bir başka boyutudur. 1852 yılında hazırlanan bir fermanla Kamame Kilisesi'nde kutsal yerlerle ilgili yeni bir statüko ortaya çıkmış, Rumlar bu statüko çerçevesinde haklarını korumaya devam etmişlerdir. Bu statükoya rağmen, Ermeniler ve Latinlerle olan nüfuz mücadeleleri hiç bitmemiştir. Özellikle, Ortodoks ve Latin grubun ibadet biçimlerindeki farklılıklar mekanın biçimlenmesinde ve paylaşılmasında sorun teşkil etmekteydi. Katoliklerden farklı olarak Ortodokslarda heykel yasaklanmış olup, sadece yağlı boya resimlere izin verilirdi. Katı Ortodoks kuralları çarmıhu da yasaklamış sadece boyalı haça izin vermiştir.<sup>27</sup> Ortodokslarda tanrının evin-

<sup>24</sup> Nicault, Catherine, *a.g.e.*, s. 71.

<sup>25</sup> Arif Paşa, *Tarihü'l-Kuds*, Kahire 1994, s. 253-256.

<sup>26</sup> Güç, Ahmet, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, Esra Fakülte Kitabevi, İstanbul 1999, s. 288.

<sup>27</sup> Güç, Ahmet, *a.g.e.*, s. 187.

de sadece insan sesi kullanılabileceği düşüncesinden hareketle herhangi bir müzik aleti ilahiyeye eşlik etmezdi. Buna rağmen, 1896 yılında Latin rahipleri tarafından var olan bir orgun dışında, başka bir orgun daha Kamame kilisesine getirilmesi anlaşmazlığı körüklemişti. Rumların tepkisine neden olan bu durum karşısında, Kudüs Rum Patrikliği tarafından statükoya aykırı bulunduğu için orgun kaldırılması istenmiştir.<sup>28</sup>

### Sonuç

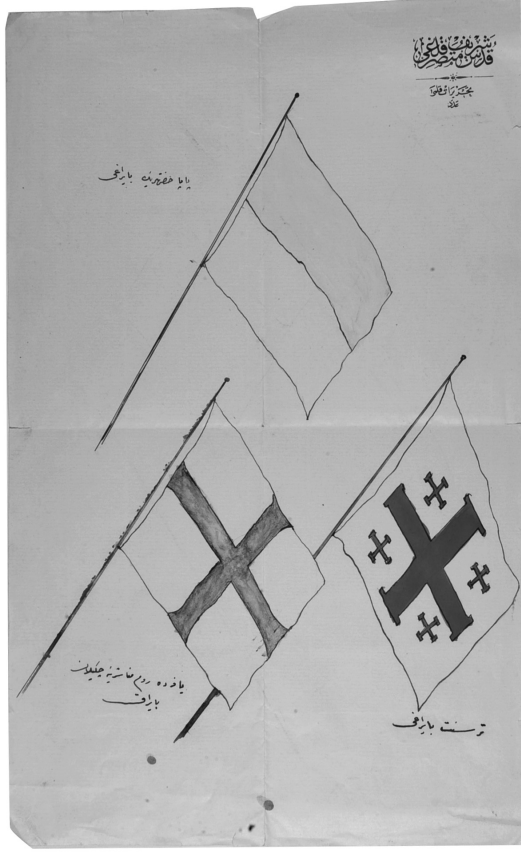
Teoride kutsal bir mabedde olmaması gereken davranışların din adamları tarafından sergilenmesinin arkasında siyasi sebepler de bulunmaktadır. Rum-Ortodoksların hamisi Rusya ve Katoliklerin hamisi Fransa arasındaki gerilimin kilisedeki gruplara yansımaları, kilise mekanını ülke toprağını tanımlayan "konsolosluk" binasının temsiliyeti içinde değerlendirmeye götürmektedir. Siyaset gerginliği ve mezhep ayrışması, mekanın kutsallık temsiliyetini de kırmaktadır. Süryaniler ve Kiptiler gibi Ermenilerin alt kolu olarak değerlendirilen etnik grupların, mezhep "parçalanmışlığı içinde parçalanmışlığı", bir arada olma halini bozmasa da bir arada olma halinin yarattığı uzlaşmazlık, kaosu plana yansıtmıştır. Diğer bir deyişle, Kamame kilisesinde mezheplerin biraradalığı mekanın parçalanmasını sağlamıştır. Her mabed kutsal (tabiatüstünün alanına ait olan) ve profan (kutsal olmayan) arasındaki ayrımı ortaya koyar. Kuşkusuz, kutsal olmayan alandan tabiatüstünün alanına geçişin temsiliyeti binalarla sağlanır. Kamame kilisesi iç işleyişi açısından kutsallığın odak noktasını kurgulayan bir yapı olma özelliğini İsa'nın kabri olduğu düşünülen nokta olması açısından devam ettirmekle birlikte, mekansal ve litürjik parçalanma kilise ziyaretçileri için kutsal olanın farklı algılanmasını sağlamaktadır. Buna rağmen, mekan kutsal olma ya da mabed olma özelliğini ziyaretçilerin gözünde korur. Ancak, kilisedeki mezhep liderleri için durum daha farklıdır. Kilise mekanı artık dünyevileşerek, kutsal olanın üstünde algılanmaktadır.

Aynı dine sahip pek çok mezhebin bölünmüş biraradalık içinde varlık göstermesi zaman zaman binaya astıkları bayraklarla da kilisenin "dünyevi mekan"ını simgesel olarak ortaya çıkarmaktaydı. Gerçekte, bayrak sadece bağımsızlıklarını pekiştiren bir unsurdu. Dinlerdeki mabedsiz dönemler, genellikle o din mensuplarının siyasi yönden zayıf oldukları veya başka din mensuplarına tabi olmak zorunda kaldıkları zamanlara rastlamaktadır. Bu anlamda mabedlere, bağımsızlığın sembolü yerler demek de mümkündür.<sup>29</sup> Ancak,

<sup>28</sup> BOA., BEO., Dosya no: 884 ve 886 Dosya no: 66253 ve 66210.

<sup>29</sup> Güç, Ahmet, a.g.e., s. 284.

Kamame kilisesi, bir dini simgeleyen mabedden öte, mezheplere ait temsiliyetin devletlerle ve bayraklarla sergilendiği bağımlı, sıra dışı ve girift bir yapıya dönüşmüştür.



BOA., ŞD. (Şura-yı Devlet), Dosya no: 2296, Gömlek no: 37

Kudüs-i şerif mutasarrıflığı

Tahrirat Kalemi

Aded

Papa hazretlerinin bayrağı (üstteki ilk bayrak)

Tirisnet bayrağı (sağ alt bayrağın altındaki yazı)

Yafa'da Rum manastırına çekilen bayrak (sol alt bayrağın altındaki yazı)